

25-Noyabr, 2025-yil

ISLOM DINI MANBAALARI ИСЛАМСКИЕ ИСТОЧНИКИ SOURCES OF ISLAM

Xakimova Fotimaxon Oybek qizi

*Farg‘ona davlat universiteti Tarix fakulteti Falsafa
yo‘nalishi 2-kurs talabasi*

Annotatsiya: *Ushbu maqolada islom dinining asosiy manbalari – Qur‘oni karim, Sunnat, Ijmo‘ va Qiyosning mazmun-mohiyati, ularning shakllanish jarayoni hamda islom huquqidagi o‘rni ilmiy-uslubda yoritiladi. Maqola diniy manbalar tizimining tarixiy rivoji va amaliy ahamiyatini tahlil qiladi*

Kalit so‘zlar: *Исламская религия источники, коран, сунна, хадис, Иджма, Кияс, Фикх, шариат, суфизм.*

Аннотация: *В этой статье научно – методически освещаются основные источники ислама-коран, сунна, Иджма и Кияс, процесс их формирования и роль в исламском праве. В статье анализируется историческое развитие и практическое значение системы религиозных источников.*

Ключевые слова: *Исламская религия источники, коран, сунна, хадис, Иджма, Кияс, Фикх, шариат, суфизм.*

Annotation: *In this article, the main sources of Islamic religion are the Qur'an karim, Sunnah, Ummah, and the essence of Qiyas, the process of their formation and their place in Islamic law are covered in a scientific – style manner. The article analyzes the historical development and practical significance of the system of religious sources.*

Keywords: *Islamic sources, Qur'an karim, Sunnah, Hadith, Ummah', Qiyas, fiqh, Sharia, Sufism.*

Islom dini jahon sivilizatsiyasining eng muhim tarkibiy qismlaridan biri bo‘lib, uning mafkuraviy asoslari asosiy manbalar orqali shakllangan. Islomdagi manbalar tizimi nafaqat diniy e‘tiqod, balki axloq, huquq, ma‘naviy hayot, madaniyat va ijtimoiy munosabatlarni ham tartibga soladi. Ushbu maqolada islom manbalari tizimining asosiy unsurlari va ularning shakllanish tamoyillari ilmiy jihatdan yoritiladi.

Qur‘oni karim islom dinining birlamchi va oliy manbasi bo‘lib, u 23 yil davomida Payg‘ambarimiz Muhammad alayhissalomga vahiy orqali nozil qilingan. Qur‘on aqida, ibodat, axloq, huquqiy me‘yorlar, tarixiy qissalar va boshqa ko‘plab masalalarni o‘z ichiga oladi. Qur‘on matni dastlab sahobalar tomonidan turli materiallarga yozilgan bo‘lib, Abu Bakr Siddiq davrida birinchi marotaba jamlandi, Usmon ibn Affon davrida esa yagona mus‘haf holiga keltirilib, ko‘paytirildi.

Mazkur ilohiy kitobning bir necha nomlari bo‘lib, ulardan “Qur’on” (arabcha – o‘qish), “Furqon” (farqlovchi), “al-Kitob” nomlari mashhur. Qur’on 114 ta sura, 6236 oyatdan iborat. Sura Qur’ondan bir bo‘lak bo‘lib, eng kami uchta, eng ko‘pi 286 oyatni o‘z ichiga oladi.

Qur’ondagi suralar o‘z mazmuniga yoki nozil bo‘lgan vaqtiga, ya’ni xronologik tartibiga qarab emas, balki Muhammad (s.a.v.) belgilab bergan tartib asosida payg‘ambar vafotlaridan keyin jamlab yozilgan.

U ilk bor Muhammad alayhis-salomga Hiro g‘orida nozil bo‘lgan. Yuqorida qayd etilganidek, Muhammad (s.a.v.) qirq yoshga to‘lganlarida asosiy vaqtlarini Hiro g‘orida ibodat bilan o‘tkazar edilar. Mana shunday ibodat bilan mashg‘ul bo‘lib turgan paytlarida Jabroil farishta kelib “O‘qing!” deydi. U kishi “Men o‘qishni bilmayman” deydilar. U farishta bellaridan shunday siqadi-ki, hatto Rasululloh qiyinalib ketadilar. So‘ng qo‘yib yuborib yana: “O‘qing” deydi. “Men o‘qishni bilmayman” deydilar. U yana siqadi, yana qiyinaladilar. So‘ng qo‘yib yuborib yana bir bor: “O‘qing!” deydi. “Men o‘qishni bilmayman” deb uchunchi marotaba javob qaytaradilar. U yana ushlab siqadi, so‘ng qo‘yib yuborib “Alaq” surasining quyidagi besh oyatini o‘qiydi: “(Ey, Muhammad, butun borliqni) yaratgan zot bo‘lmish Rabbingiz nomi bilan o‘qing! U insonni laxta qondan yaratdi. O‘qing! Rabbingiz esa karamli zotdir. U insonga qalam bilan (yozishni) o‘rgatgan zotdir. U insonga bilmagan narsalarini o‘rgatdi”.

Qur’ondan eng birinchi nozil bo‘lgan oyat “Alaq” surasining boshidagi besh oyat bo‘lsa, eng birinchi nozil bo‘lgan to‘liq sura “Muddassir” surasidir.

Muhammad (s.a.v.) Qur’on oyatlarini Jabroildan qabul qilar, boshqa musulmonlar u kishidan eshitib, yodlab olardilar. Yozishni biladigan odamlar, jumladan, Abu Bakr Siddiq, Umar ibn Xattob, Usmon ibn Affon, Ali ibn Abi Tolib, Zayd ibn Sobit, Ubay ibn Ka‘b xurmoning po‘stlog‘i, yapaloq tosh, katta suyak, teri va shunga o‘xshash narsalarga Qur’onni yozib borganlar. Nozil bo‘lgan Qur’on oyatlarini yozib boruvchilar “Kuttabu-l-vahy”(Vahiyini yozib oluvchi kotiblar) deb nomlangan.

Shu tariqa Qur’on 13 yil Makkada va 10 yil Madinada nozil bo‘ldi.

Sura va oyatlar nozil bo‘lish vaqti va joyiga ko‘ra ikkiga bo‘linadi: Makkiy (payg‘ambarlikning Makka davrida nozil qilingan) suralar va Madaniy (Madina davrida nozil qilingan) suralar.

Makkiy sura va oyatlar qisqa, lekin keng ma‘noni o‘zida qamrab olgan, eshitgan kishini larzaga keltiruvchi balog‘atli va jarangdor lafzlar bilan yozilgan bo‘dib, mazmun jihatdan yakkaxudolikka va Allohning o‘zigagiga ibodat qilishga targ‘ib, risolat (payg‘ambarlik)ni, qayta tirilish va hisob-kitobni tasdiqlash, qiyomat va undagi holatlar, do‘zax va uning azobi, jannat va undagi ne‘matlar, borliqdagi mo‘jizalar haqidagi oyatlar;

Madaniy sura va oyatlar esa uzunroq bo‘lib, mazmunan shariatning umumiy asoslarini o‘rnatish, jamiyat amal qilishi lozim bo‘lgan ahloq normalari, yetimlarning molini zulm bilan yeyish, qizlarni tiriklayin ko‘mish kabi johiliyatni yomon illatlarini o‘z ichiga olgan. Shuningdek, ibodat va muomalot (tijorat), had, oilaviy munosabatlar, meros taqsimoti,

jihod, jamoat namozining fazilatlari, xalqaro aloqalar, shariat masalalarini yortishga qaratilgan.

Yuqorida ta’kidlanganidek, Payg‘ambar alayhis-salom davrlarida Qur’on jamlanmagan edi. Bunga sabab, birinchidan, Payg‘ambar hayot bo‘lgan ilk davrda Qur’on oyatlari vaqti-vaqti bilan doimiy ravishda nozil bo‘lib, uni jamlab kitob holiga keltirish hali dolzarb masala darajasiga ko‘tarilmagan edi. Ikkinchidan, bu davrda odamlar orasida “hali vahiy tushishi uzoq davom etadi”, degan kayfiyat hukmron edi.

Bu boradagi ishlar Abu Bakr Siddiq va Usmon ibn Affon davrlarida amalga oshirildi.

Payg‘ambarning (s.a.v.) vafotlaridan so‘ng ba’zi arab qabilalari dindan qayta boshladilar. Abu Bakr Siddiq tomonidan ularga qarshi olib borilgan “ridda” urushlarida musulmonlardan bir ming ikki yuz kishi, shu jumladan yetmishga yaqin murattab (Qur’onni to‘lib, tartib bilan yod olgan) qorilar shahid bo‘ldilar. Buning xabari Madinaga yetib kelgach, Umar ibn Xattobning tashabbusi va tavsiyasi bilan Abu Bakr Siddiq Rasulullohning vahiy kotiblaridan bo‘lgan Zayd ibn Sobitni chaqiradilar va Qur’on oyatlarini sahifalarga jamlashni buyuradilar. Shu tariqa xalifa Abu Bakr Siddiq davrlarida Qur’on ilk bor sahifalarda jamlandi.

“Yetti qiroat” deganda Qur’onning yetti xil lahjaga xos qiroat bilan o‘qish nazarda tutiladi. Bunda oyatdagi bir so‘z o‘rniga o‘sha ma’noni anglatuvchi boshqa so‘z (sinonim) qo‘yilgan edi. Shu tariqa oyatlar Arabiston yarimorolidagi Quraysh, Huzayl, Havozi, Yaman kabi eng yirik qabilalarning lahjalarida nozil bo‘lgani rivoyat qilinadi. Bu turli qabila vakillariga Qur’on tilovati va uni tushunish oson bo‘lishi uchun berilgan yengillik edi. Ilk davrdagi hazrat Abu Bakr tomonidan jam qilingan Qur’on to‘plami shu yetti qiroatni o‘z ichiga olgan edi. Ammo ushbu “yetti qiroat” keyinchalik musulmonlar orasida ba’zi ixtiloflarning paydo bo‘lishiga sabab bo‘ldi.

Usmon ibn Affon davrida islom dini Arabiston yarim orolidan tashqariga chiqib, turli xalqlar orasida tarqaldi, musulmonlar soni ko‘paydi. Yangi islomga kirgan aholi o‘sha yerga borgan qori sahobalardan Qur’on qiroatini o‘rganar edilar. Mazkur sahobalar esa o‘z lahjalariga xos qiroatni o‘rgatardilar. Ikki xil qiroat sohibi bir joyda jam bo‘lib qolsa, har bir tomon o‘zining qiroati to‘g‘ri va afzal deb, da’vo qilar, natijada tortishuv yuzaga kelardi.

Sunnat Payg‘ambar alayhissalomning qavl, fi‘l va taqrirlarini o‘z ichiga oluvchi manba bo‘lib, Qur’ondan keyin ikkinchi o‘rinda turadi. Hadis esa Sunnatning yozma ko‘rinishi bo‘lib, isnod tizimi orqali avlodlarga yetkazilgan. Hijriy III asrda hadis ilmi rivojlanib, sahih to‘plamlar – Buxoriy, Muslim, Abu Dovud, Termiziy va boshqalar tomonidan tartibga solingan. Ijmo’ muayyan masalada musulmon olimlarining bir fikrga kelishi bo‘lib, Qur’on va Sunnatda aniq hukm bo‘lmagan masalalarda hujjat sifatida qabul qilinadi. Ijmo’ orqali islom huquqi vaqt o‘tishi bilan kengayib, jamiyat ehtiyojlariga moslashtirib borilgan. Qiyos shariatdagi mavjud hukmni o‘xshashligi asosida yangi masalaga tatbiq qilishdir. Bu manba zamonaviy ijtimoiy-huquqiy masalalarda shariat hukmlarini qo‘llash imkonini beradi. Masalan, Qur’onda sharob harom qilingani sabab – mast qilishi bo‘lsa, shu asosda giyohvand moddalar ham qiyos orqali harom hukmiga kiritiladi.

25-Noyabr, 2025-yil

Islom dini manbalari o‘zining qat’iy tuzilishi, tarixiy asoslari va mukammal tizimi bilan ajralib turadi. Qur’oni karim ilohiy kalom sifatida eng oliy manba bo‘lsa, Sunnat uning amaliy sharhi sifatida muhim o‘rin egallaydi. Ijmo’ va Qiyos esa islom huquqining rivojlanishi va ijtimoiy hayotga tatbiq etilishida asosiy vositalardan biridir. Ushbu manbalar tufayli islom dini 14 asrdan beri o‘zining huquqiy va axloqiy tizimini barqaror saqlab kelmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Qur’oni karim ma’nolarining tarjima va tafsiri. Tarjima va izohlar muallifi Abdulaziz Mansur. – T.: Toshkent islom universiteti, 2009.
2. Абу Абдуллоҳ Муҳаммад ибн Исмоил ал-Бухорий. Ал-Адаб ал-муфрад. – Т.: Ўзбекистон, 1990.
3. Ат-Термизий. Саҳиҳ ат-Термизий. А.Абдулло таржимаси. – Т.: Ғ. Ғулом номли “Адабиёт ва санъат” нашриёти, 1993.
4. Ат-Термизий. Шамоили Муҳаммадия. Сайид Махмуд Тарозий Алихонтўра таржимаси. – Т.: “Меҳнат” нашриёти, 1991.
5. Islom: ensiklopediya. – Т.: О‘zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2004.